

DİL HAKLARININ ULUS DEVLETİN ŞEKİLLENME SÜRECİNDEKİ GELİŞİMİYLE YAPAY ZEKANIN DİL HAKLARI ÜZERİNDEKİ OLASI ETKİLERİ

THE DEVELOPMENT OF LANGUAGE RIGHTS DURING THE FORMATION PROCESS OF THE NATION-STATE AND THE POSSIBLE IMPACTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON LANGUAGE RIGHTS

Arş. Gör.

Gözde Tekmile BİLİŞLİ

Dicle Üniversitesi

gozdetekmile.demir@dicle.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information
Araştırma Makalesi/Research Article
Alınma/Received: 05.02.2025
Kabul/Accepted: 19.03.2025

Öz

Dil hakları, ulus devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte şekillenmiş ve bu yapılar içerisinde genellikle nüfus çoğunluğunu sağlayan diller lehine gelişim göstermiştir. Azınlık dillerinin korunması ve geliştirilmesi, ulus devletlerin milliyetçiliğe dayanan tek tip kimlik anlayışı nedeniyle ihmal edilmiş ya da çeşitli baskı aygıtlarıyla engellenmiştir. Ancak küreselleşmenin getirdiği, ulus devletlerin güvenlik ve ekonomik politikalarının bizzat kendisi azınlık dil haklarının gündeme gelmesine neden olarak 19. ve 20. yy'larda dil hakları konusunun uluslararası düzeyde ele alınması sonucunu doğurmuştur. Özellikle 20. yy'da çeşitli uluslararası sözleşmelerle daha fazla gündeme gelen azınlık dil hakları ve çok kültürlülüğün sürdürülmesini sağlayan haklar ulus devlet yapılarında azınlıklar lehine değişikliklere neden olmaya başlamıştır. Ulus devletin çözülme süreci olarak kabul edilen bu değişiklikler 21. yy'da küresel düzeyde yaşanan değişikliklerle beklenenin aksine ulus devlet yapısını yeniden güçlendirecek şekilde gerçekleşmektedir. Bu durumun yanında yapay zekâ sistemlerinin de hayatımıza oldukça ani ve büyük bir etki yaratarak girmesiyle birlikte küresel konjonktür bir kez daha değişmiştir. Günümüzde yapay zekâ uygulamaları, dil haklarının desteklenmesinde önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapay zekâ, azınlık dillerinin korunması ve yaşatılması için çeviri, dil öğrenimi ve dijital arşivleme gibi olanaklar sunarken, aynı zamanda dil homojenleşmesi ve dijital eşitsizlik gibi olumsuz sonuçlar da doğurabilir. Bu çalışmada, dil haklarının tarihsel gelişimi ve yapay zekanın bu haklar üzerindeki potansiyel etkileri incelenecek ve olası olumsuz etkilerin üstesinden gelebilmek için ne gibi hukuki düzenlemeler yapılabileceği anlatılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Ulus Devlet, Dil Hakkı, Yapay Zekâ, Küreselleşme, Teknoloji.

Jel Kodları: K00, K10, K19.

Abstract

Language rights have taken shape with the emergence of nation states and have generally developed in favor of the languages that constitute the majority of the population within these structures. The protection and development of minority languages has been neglected or prevented by various oppressive instruments due to the uniform identity understanding of nation states based on nationalism. However, the benefits of globalization, the security and economic policies of nation states themselves have brought minority language rights to the agenda, resulting in the issue of language rights being addressed at an international level in the 19th and 20th centuries. Especially in the 20th century, minority language rights, which came to the agenda more with various international agreements and the rights that ensure the maintenance of multiculturalism, have begun to cause changes in favor of minorities in nation state structures. These changes, which are considered as the dissolution process of the nation state, are taking place in a way that will re-strengthen the nation state structure, contrary to expectations, with the changes experienced at a global level in the 21st century. In addition to this situation, the global conjuncture has changed once again with the sudden and major impact of artificial intelligence systems entering our lives. Today, artificial intelligence applications emerge as an important tool in supporting language rights. While artificial intelligence offers opportunities such as translation, language learning and digital archiving for the preservation and survival of minority languages, it can also lead to negative outcomes such as language homogenization and digital inequality. This study will examine the historical development of language rights and the potential effects of artificial intelligence on these rights, and will explain what legal arrangements can be made to overcome possible negative effects.

Keywords: Nation State, Language Right, Artificial Intelligence, Globalization, Technology.

Jel Codes: K00, K10, K19.

Telif Hakkı: Bu çalışma Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır ([CC BY NC](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)).

Copyright: This article is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License ([CC BY NC](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)).

Giriş

Farklı dilsel grupların ve bunların mensubu bireylerin, siyasal sisteme nasıl dahil olacağı hususunda dil politikaları önemli bir yere sahiptir. Dile ilişkin kararlar, etkinlik ya da adalet temelli olabilmektedir ve bu iki amaç arasında denge kurmaya ya da ödün vermeye dayanmaktadır. Dil politikaları, yönetimde, kamuda, eğitimde ya da mahkemede hangi dilin kullanılacağından belirlenmesinden daha geniş anlamlar taşır.

Devletlerin uyguladığı iki temel dil politikası bulunmaktadır ki bunlar tek dillilik ile çok dilliliktir. Bunlardan tek dillilik, devletin resmi faaliyetlerini tek bir dille yürütmesidir yani devletin tek resmi dilinin bulunmasıdır. Bu politikalar dilsel homojenleşmeye yönelik olup, tek dillilik sayesinde; hızlı ve kolay mal, hizmet ve emeğin transferi gerçekleşeceği, temsili demokrasinin kolay işleyebilmesi için gerekli olduğu, devletin bütünlüğünün pekiştirilmesi gibi argümanlarla savunulur. Tek-dillilik politikasının devletlerce çokça savunulması ise ulus-devlet kavramına dayanmaktadır. Bunların detaylı açıklamasını yapabilmek adına, konunun temelinden başlamak gerektiği düşüncesiyle öncelikle “dil kavramı”nın irdelenmesi faydalı olacaktır.

Dil bilimi bugün bağımsız bir disiplin halini almış bulunmaktadır. Bu da onun birçok fonksiyonu bünyesinde toplamasından kaynaklanan bir durumdur. Dil hem bir anlatım hem bir anlama aracıdır. Bu anlamda geçmiş, bugün ve gelecek arasında ancak ortak bir dil ile köprüler kurulur. Zaman ve mekân farklılığı dil ile ortadan kaldırılır. Dil, cemiyeti birbirine bağlayan, duygudaşlığı sağlayan en önemli araçlardan biridir bunun yanında kalabalıklar dil ile topluluk halini almaktadırlar (Ak & Sönmez, 2014).

20. yüzyıl dilbiliminin babası olarak bilinen Ferdinand De Saussure’ün yaptığı ve birçok dilbilimcinin de benimsediği tanıma göre dil, dil yetisinin toplumsal ürünüdür ve bu yetinin bireylerce kullanılabilmesini sağlayan sözler ve toplumca benimsenmiş olan zorunlu, anlaşma ürünü kurallar toplamından oluşur (Saussure, 1976). Dil, kültürün içinde yer alan ve kültür yapısını bir arada tutarak onu bütünleştiren unsurdur. Bununla birlikte dil kültürü hem kuran hem geliştiren unsurdur. Genel olarak toplumsallaşmayı ve toplumsallaşmayla beraber tarihsel sürekliliği de sağlamaktadır. Ortak bir dile sahip bir topluluğun üyesi olan insan, aynı zamanda belirli bir kültürün de üyesi durumundadır (Uygur, 1996). Dil hem birey hem toplum açısından temel referans noktalarından biridir ve hatta en önemlisi olarak görülmektedir. Dilin bu önemi, hem bireyin kimliğinin biçimlenmesinde önemli bir rol taşımasından hem de toplumsal bütünleşmenin olumlu ve olumsuz yönde sağlanmasında taşıdığı büyük önemden kaynaklanmaktadır (Coşkun & Derince & Uçarlar, 2010).

Dil birçok fonksiyona sahip bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dilin, iletişime yönelik araçsal işlevi ile kimliğe ilişkin kurucu ve sembolik işlevlerini birbirinden ayırt etmek önemlidir çünkü iki işlev her zaman birlikte ve aynı derecede bulunmayabilir. Dil araçsal işlevini yitirdiği halde sembolik işlevini sürdürmeye devam edebilir (Koçak, 2013). Dili etnisiteyi tamamlayan hatta tanımlayan bir olgu olarak görebiliriz. Ancak etnisite dilsel kimlikle her zaman aynı anlama gelmemektedir. Örneğin Kelt dil ailesine ait olan İrlanda ve İskoç dilleri bu ülkelerde çok az konuşulmasına rağmen, bu etnik kimlikler yok olmadıkları gibi, kendi köken dilini konuşan pek çok etnik gruptan hem toplumsal hem de siyasal anlamda daha canlıdır (Aktürk, 2006). Dil, grup içi iletişimi sağlayan bir araç olmasının yanı sıra grubun kendini diğer gruplardan ayırmasını sağlayan unsurlardan biridir. Nitekim diller arasındaki mesafe ve dil farklılığı gibi unsurlar grupları birbirinden ayrı tutmaktadır. Bu doğrultuda dil kimin grup içine alınacağını ve kimin dışarıda bırakılacağını da belirleyen bir rol oynayabilmektedir. Bu sayede dil; gruplar arasındaki etkileşim, sınıflandırma, özdeşleşme ve karşılaştırmaların her birinde önemli bir role sahiptir (E. Virtanen, 2002). İnsanlık tarihinde dilin siyasî amaçlarla kullanılmasına ancak modern dönemlerde rastlanmaktadır. Bunun sebebi; dilin milliyetçilik akımlarının doğuşuyla olan ilişkisidir. (E. Virtanen, 2003). Milliyetçi ideoloji, dilin öneminin farkına vararak kamusal alanı istediği yönde tasarlamak amacıyla dile birçok müdahalede bulunarak onu siyasallaştırmıştır (Coşkun vd., 2010).

1. DİL HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Dilsel azınlık topluluklarının varlığının kabulü ve bunların korunmasına ilişkin endişe uzun zamandır mevcut olmasına karşın bu konunun uluslararası hukukta resmi bir görünüm kazanması oldukça yeni bir olgudur. Dil haklarının devletlerin gündemine gelmesi 16. yüzyıldan sonraya tekabül etmektedir. 1516 yılında Fransa Krallığı ile İsviçre Konfederasyonu (Helvet Devleti) arasında imzalanan ve İsviçrelilerin Almanca konuşanlarını koruyan *Birlik Antlaşması*, dil haklarına ilişkin düzenleme içeren en eski örneklerdendir. Dil haklarının tarihçesi üzerine yoğun araştırmalar yürüten Ruiz Vieytez bu örneklerle, içinde bazı dinsel azınlıkların anadilinde ibadet hakkının yer aldığı *Westphalia Kongresi'ni* (1648) ve İsveç Krallığı'na bırakılan Doğu Livonia bölgesinde yaşayan Katolik toplulukların anadilinde ibadet hakkına koruma getiren *Oliva Antlaşması'nı* (1660) eklemektedir (Vieytez, 2001). Ancak, dil haklarının uluslararası antlaşmalarda daha belirgin biçimde yer alması 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra daha çok görülmektedir. *Viyana Kongresi* (1815), 19. yüzyılda dil haklarına atıfta bulunan uluslararası platformların ilkidir (Varennes, 1997). Balkanlarda 19. yüzyıl sonlarında yapılan ve dil haklarına atıfta bulunan birçok antlaşma bulunmaktadır. Bunlar genellikle, dini ve etnik azınlıkların anadilde eğitim hakkının sağlanması ve korunmasına ilişkindir. Birinci Dünya Savaşı sonrası 1919'da Paris'te imzalanan Barış Antlaşmaları ile, bazı azınlıkları korumak üzere Milletler Cemiyeti'ne görev verilmesiyle süreç hızlanmış ve 1945'te bu görev Birleşmiş Milletler tarafından üstlenilerek günümüze kadar devam ettirilmiştir (Vieytez, 2001).

1.1. Ulus Devletlerin Gelişimi ve Dil Hakları Üzerindeki Etkisi

Ulus devlet yapısının yarattığı değişiklikler nedeniyle dil hakları yeni bir olgu olarak var olmaya başlamıştır. Şöyle ki;

“Orta çağda dilsel manzara bugüne göre hem yerel hem de uluslararası idi: ‘Dilsel azınlık’ kavramı, köylülerin yerel lehçeleriyle yetindiği ve yönetici sınıf mensuplarının sık sık kast ve sınıf içi evliliklerle çok dilli olduğu ortaçağ dünyasında pek bir anlam taşıymıyordu. İnsanlar, özellikle yönetilen sınıflar (serfler, çiftçiler, köylüler vb.) yaşadıkları yerlerde öldüklerinden yatay bir hareketlilik mevcut değildi. Yer değiştirmeden yaşayan bu insanlar büyük Avrupa dillerinin yerel lehçe ve ağızlarını konuşuyorlardı. Ayrıca Orta çağ şartlarında toprak; evlilik, miras ya da fetih gibi sebeplerle sıklıkla el değiştirdiği için aynı dile sahip azınlığı yaratacak kalıcı bir topluluk oluşmuyordu, böylece yöneticiler daima çok dilli toplulukları yönetiyorlardı” (Vieytez, 2001).

Bu nedenle bugünkü anlamıyla dil hakları konusunu gündeme getirecek şartlar mevcut bulunmuyordu. Dolayısıyla, dil haklarına ilişkin ilk örnekler milliyet duygusunun yeni filizlendiği Rönesans döneminde karşımıza çıkmaktadır (Wright, 2001). 16-17. yüzyıldan itibaren İmparatorluklar dönemi kapanarak, yerini mutlakiyetçi yönetimlere bıraktıkça imparatorlukların gevşek merkezli veya çok merkezli yönetimleri, gücü merkezde toplamış yönetimlere evrilmiş ve *ulusal toprak bütünlüğüne saygı ilkesi* giderek yerleşmeye başlamıştır. *Augsburg* (1555) ve *Westphalia* (1648) antlaşmalarıyla, ulusal kimlik düşüncesi kök salmış ve homojen ulus düşüncesi doğmuş, Fransız ihtilalinden sonra ise *“monark”*a sadakatin yerini *“ulus”*a sadakat aldığından ulus devletler çağı başlamıştır (İrem, 2006-2007). Bu süreçte, yavaş yavaş merkezileşen ulus-devletler dilsel sorunların farkına vararak bir ya da daha fazla dilin statüsünü öne çıkarmaya başlamışlardır. Örneğin, Fransa'da Fransızca, ulusal birlik sembolü olarak kabul edilirken, Bretonca ve Baskça gibi yerel diller marjinalize edilmiştir. Benzer şekilde, Osmanlı İmparatorluğu sonrası modern Türkiye'de Türkçe, ulus inşasının bir parçası olarak merkezi bir rol oynarken Kürtçe ve diğer azınlık dillerine yönelik kısıtlamalar uygulanmıştır. Böylelikle, ulus-devlet anlayışı dilsel azınlık sorununu ürettiğinden dil siyasal olarak önem kazanmaya başlamıştır (Wright, 2001)¹.

¹Fransa ve İspanya'da, dil akademileri aracılığıyla alfabe standartlaştırıldı ve kodifiye edildi. Britanya'da da her ne kadar monarşi ya da bir akademinin doğrudan müdahalesi olmasa da benzer süreç yaşandı. (...) Sonuç olarak, varlıklı sınıflar arasında bir elitin iktidarı elinde bulundurma atılımı, prestijli dilin tutunmasını kaçınılmaz kılacaktı.”

Dilin siyasi olarak önem kazandığı bu süreçte reform hareketlerinin katkısı da yadsınmamalıdır. Spolsky'ye göre Reform hareketi döneminde iki karşıt eğilim ortaya çıkmıştır: “[...] bir tarafta tüm Hristiyan dillerinin eşitliği, diğer tarafta ise spesifik bir ulusal dili diğerlerine karşı tercih etme eğilimi (Spolsky, 2004)”. Vieytez de İncil'e doğrudan yani anadilde ulaşma arzusunun prestijli dillerin yaygınlaşmasında katkısı olduğunu belirtir (Vieytez, 2001). Yeni bir iletişim teknolojisi olarak matbaa kapitalizmi de ulusal dillerin standardizasyonuna büyük katkılar sağlamıştır. Çünkü ulusal diller dünyası, lehçelerin dünyasından daha büyük pazarlar anlamına gelmekteydi (Anderson, 1991). Böylelikle, kapitalizm ve modernleşmenin etkisiyle, Latince, Avrupa'nın ortak dili olmaktan çıkarak ulusal topraklar üzerinde tek dillilik serüveni başlamıştır.

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak dil haklarının gelişmesinin ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla doğrudan ilişkisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan ulus-devletin açıklanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ulus-devleti anlayabilmek içinse öncelikle devleti oluşturan ulustan ne anlaşılması gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymak gerekmektedir. Bir birlik kurgusu olarak ulus coğrafik unsurlara ve etno-kimliğe dayandırılabilir. Ancak siyaset bilimciler nezdinde bu açıklamalar zaman içinde karşıtlık içeren açıklamalara dönüşmüştür (Ezgi & Işık, 2013).

Ulusun ne olduğuna ilişkin birçok farklı görüş bulunmaktadır. Baumann'a göre (Baumann, 2006), “Ulus, üyelerinin bir devlete sahip olduğunu düşünen veya bir şekilde düşündürten, yani buna karşı özel bir sorumluluk taşıyan bir ya da birden fazla etnik grup” şeklinde tanımlanırken, Gellner ise (Gellner, 2008), “Modern ulus, modern devletle birlikte oluşan tarihsel bir kategori ve siyasal toplumsal örgütlenme biçimi” olarak tanımlamış ve Adam Smith' göre de (Aksoy & Arslantaş, 2013), “Ulus, bir ülke topraklarında örgütlü herhangi bir siyasal birim” olarak görülmüştür. Tüm bu tanımlarla birlikte Conor Cruise (Ezgi & Işık, 2013) ise ulusu asıl ortak bir atadan gelme inancına sahip toplumların yaşam alanı olarak tanımlayarak, ulusu yalnızca ortak atadan gelme ölçütüne bağlamış ve ulus ile etnik grup arasındaki ayrımı ortadan kaldırmıştır (Erözden, 1997). İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca, Rusça gibi Hint-Avrupa dilleri ile Arapça ve Çince dillerinden oluşan 12 dildeki sözlük tanımlarına dayanılarak hazırlanan bir çalışmada ise ulus ile etnik kökenin ne olduğuna ilişkin aynı kriterlere dayanılarak bir karşılaştırma yapılmış ve sonucunda ikisinin de soya dayandığı, mensuplarının genellikle dışarıdan ayırt edilebildiği, kültürel özelliklerin paylaşıldığı birimler oldukları ve doğuştan kazanıldıkları belirlenmiştir. Bu çalışmaya göre tek farklılıkları ise, ulus, devlet temeline sahip bir kader birliğine dayanıyorken, etnik grupların kader birliğine ve siyasi birliklere dayanmasıdır (Baumann, 2006).

Ulusla ilişkin değinilmesi gereken bir yaklaşım da aslında ulusun doğal bir oluşum olmayıp, sonradan kurgulanan yani icat edilen bir yapı olduğunu savunan yaklaşımdır (Coşkun & Derince & Uçarlar, 2010). Benzer biçimde Anderson (Anderson, 1991) da “[...] ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir.” şeklinde düşüncesini ifade eder. Bir ulus inşa etme doktrini olan milliyetçilik için siyasal yönetimin en uygun ve doğal toplumsal birimi ulustur ve her egemen devletin de bu nedenle tek bir ulusu olmalıdır (Erdoğan, 1999). Bu nedenle her milliyetçilik düşüncesi, bir ulus tanımına ihtiyaç duymaktadır. Ancak ulusun ne olduğuna ilişkin objektif kriterler bulunmadığından, herkesin hem fikir olacağı bir tanım yapmak zordur. Milliyetçi ideoloji bunun önüne geçebilmek için ulusu genellikle “ortak bir kültür ve dil”e referansla tanımlar. Ayrıca din, tarih, gelenekler ve etnisite gibi unsurların ortaklığı ve paylaşılması da ulus olmanın işareti sayılır. Bu unsurların hepsi ortak bir aidiyet duygusu yaratmak için birer araçtır ve devlet destekli mekanizmaların yardımıyla ulusal kimlikler bilinçli olarak yaratılmaya çalışılır. Buna *ulus inşa etme (nation-building)* denilmektedir. Bu süreçte dil ve eğitim ise büyük önem taşımaktadır. Şöyle ki; milliyetçilik için dil, “biz” olma bilincini aşıl原因an hem bir sembol hem de aynı ulus sayılan nüfusu değiştirme ve dönüştürmenin yoludur, tek-tipleştirilen ve zorunlu kılınan eğitim ise ulus inşası için en önemli unsurdur (Coşkun & Derince & Uçarlar, 2010).

Yaşanan gelişmeler neticesinde son iki yüzyıldır ulus en uygun ve hatta tek siyasal yönetim birimi olarak kabul edilmektedir. Uluslararası hukuk bu doğrultuda bireyler gibi ulusların da dokunulmaz haklara sahip olduğu varsayımı üzerine temellenmiş durumdadır. Bu hakların en

önemlileri *siyasal bağımsızlık ve kendi kaderini tayin (self determination)* haklarıdır (Heywood, 2015).

Ulusların haklarının iki boyutta ele alınmasıyla birlikte ulusların yapısal anlamda farklılıkları gündeme gelmiştir. Örneğin Avrupa'da ulusçuluk düşüncesi siyasal ve etnik ulusçuluk olarak iki boyutta ortaya çıkmıştır. Smith'e göre,

"Siyasal ulusçuluk boyutunda ulus, devlet sınırlarının giderek genişlemesiyle oluşmuştur. Bu sayede farklı gruplar bir anda kendilerini uyumlu ve homojen bir ulus inşa sürecini gerçekleştirmeye çalışan bir devletin sınırları içinde bulmuşlardır (örneğin, Fransa, İspanya ve Britanya'da). Etnik ulusçuluk boyutunda (örneğin, Almanya, İtalya) ise, kültürel ve etno-dilsel bir grubun liderleri, yaşadıkları topraklar üzerinde o grubun kültürünü tek ya da baskın kültür yapmak için çabalamışlardır" (Smith, 1999).

Etnik ulusçulukla kurulan devletlere I. Dünya Savaşı kazananlarının "*ulusların kendi kaderini tayin hakkı*"na dayanarak kurdukları devletleri de örnek gösterebiliriz (Erkan, 2003). Aralarındaki farklılıklara rağmen her iki ulusçuluk da ulus-devlet sınırları içinde tek dilin kullanılmasını ulusal bütünlüğün sağlanması ve devletin bekası için zorunlu görmüşler ve ulusal politikalarını bu yönde biçimlendirmişlerdir (Erkan, 2013).

Homojen bir devlet yapısı ve bağımsızlık ideali doğrultusunda giderek belirlenim kazanan ulus-devletlerin birincil amacı yönettikleri kişilerin sadakatini tek dil ve tek kültür altında toplamak haline gelmiştir. Bu sayede ulaşmak istedikleri asıl amaç ekonomik sınırları sıkıca korunan ulusal pazarlar inşa etmektir. Bu amaç doğrultusunda devletler sınır güvenliğine büyük önem vererek gümrük duvarları inşa etmişlerdir. 19. yüzyılda Fransız Devrimiyle birlikte iyice alevlenen ulusalcı anlayış ile devamında şekillenen evrensel ve bireysel insan hakları söylemleri, dilsel azınlık haklarının iyice göz ardı edilmesine neden olmuştur (Vieytez, 2001). Yine de bu dönemde dilsel çeşitliliği destekleyen bazı hukuksal metinlerin oluştuğunu belirtmekte yarar vardır. Bunlar; *Bükreş Antlaşması* (1812); *Edirne Antlaşması* (1829), *Paris Antlaşması* (1856), *Berlin Antlaşması* (1878) ve *İstanbul Antlaşması* (1880)'dır (Grin, 1995).

1.2. Ulus-Devletlerin Çözülme Sürecinde Dil Hakları

Ulus-devletler homojenleşme çabasıyla iç ve dış politikalarını inşa ederken yaşanan birçok farklı durum nedeniyle dilsel azınlık grupları artış göstermeye başlamıştır. Örneğin gümrük duvarlarının inşasıyla duvarın iki farklı yakasına düşen birçok etno-dilsel gruplar giderek otokton azınlıkların oluşmasına neden olmuştur. Ayrıca 20. yy'ın ilk yarısındaki savaşlarda siyasi sığınmacıların kitlesel hareketleri ve 20. yy'ın ikinci yarısında ekonomik ilişkilerdeki artış ile ekonomik dengesizliklerin neden olduğu ekonomik göçmenlik nedeniyle alokton etno-dilsel azınlıklar giderek artmış ve ulus-devletler etnik yönden daha da karmaşık bir görünüm kazanmıştır (Vieytez, 2001). Bu nedenle günümüzde homojen sayılabilecek bir ulus-devlet modeli bulunmamaktadır. Ulus-devletleşme süreci homojenliği sağlamaya çalışırken başarılı olamayıp, dilsel azınlıkların oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Yaşanan gelişmeler neticesinde 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken dilsel azınlıkların korunmasına ilişkin ilgi artmaya başlamıştır. Toplumsal, siyasal ve ekonomik bakımdan merkezi kavram halini almış ulus-devlet ve onun yürüttüğü homojen bir ulusal kimlik yaratma projesi başarılı olamamış ve sürecin kendisinin getirdikleri bizzat kültürel, etnik ve dilsel çeşitliliğin artmasına neden olmuştur. Artan çeşitliliğin göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaşması ve dünyanın da toplumsal, kültürel ve giderek de siyasal anlamda daha çok küresel bir bütün haline gelmeye başlamasıyla çözülme sürecine giren ulus-devlet yapısı bu çeşitliliğin getirdiği kimlik mücadelesini tanımak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda genellikle kültürel hakların bir alt başlığı olarak ele alınan dilin yalnızca iletişim aracı olmadığı, kültür ile kimliğin bir taşıyıcısı olduğu fikri giderek yerleşik hale gelmiştir. Farklı dil gruplarını asimile etmek ve bu suretle ulusal birliği sağlamak gibi tek tipçi politikaların yerel toplulukların kültürel hak taleplerini azaltmak yerine artırması ve uzun vadede siyasal gerilimlere neden olması, devletlerin toplumsal barışın ve bu suretle siyasal istikrarın sağlanabilmesi için de dil haklarına vazgeçilmez bir önem atfetmek zorunda kalmasıyla sonuçlanmıştır.

1. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşı kaybeden devletlerle yapılan antlaşmalarda dilsel azınlıkların haklarına yönelik düzenlemeler mevcuttur. Bu düzenlemeler azınlıkların eşitliği temeline dayanarak, onların dil ve kültürlerini korumaya yönelik olmuştur. Etno-dilsel azınlıkların haklarına ilişkin bu tür düzenlemeler Lozan Antlaşması'nda da bulunmaktadır². Ancak antlaşmalardaki bu hükümler büyük oranda kâğıt üzerinde kalmıştır.

19. yüzyıl sonlarında, Doğu Avrupa'da, kâğıt üstünde de olsa dilsel azınlıkların dil haklarını tanıyan komünist rejimin çöküşünden sonra yerine çoğunluk dilini tek resmi dil olarak kabul eden politikaların benimsenmesine karşılık olarak şiddet ve ayrılık talepleri içeren etnik ve dilsel çatışmaların yaşanması, Avrupa Konseyi tarafından "Bölgesel Diller Avrupa Şartı" ile "Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşmesi"nin kabul edilmesine ve dil politikalarının demokrasiye geçişte çok önemli bir rol oynadığı konusunda gittikçe artan bir görüş birliğine neden olmuştur. Ayrıca çoğu Batı ülkesinin büyük oranda göçmen nüfusa sahip olması ve özellikle teknolojinin, iletişim araçlarının gelişmesiyle artık göçmenlerin, kamusal alanda kendi etnik kimliklerini rahatça açıklayabilme talepleri artmaktadır (Koçak, 2013). Ulusal dili öğrenmeyen ya da öğrenemeyen göçmenlerin ayıplanması, ulusal dili öğrenmeye zorlanmaları sorgulanmakta ve göçmen çocukları için iki dilli eğitimin gerekliliğinden bahsedilmektedir (Patten & Kymlicka, 2003).

Günümüzde, küreselleşme, devlet-altı yönetim gibi gelişmeler sonucunda BM, AB, NATO, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası ve ulus-üstü yapıların giderek arttığı bir ortamda ulus-devlet yapısı tehdit altındadır (Heywood, 2015). Ulus-ötesi yapıların en etkililerinden AB, ulus-ötesi politik bir toplum olma yolunda ilerlemektedir. Bu bağlamda dil konusu AB için de önemli bir tartışma konusudur. Çünkü Avrupa Birliği'nin kurumsal yapısı geliştikçe, güçlü bir Avrupa vatandaşlığı duygusu yaratmanın önündeki en büyük sorunlardan birinin dilsel farklılık olduğu ortaya çıkmıştır (Koçak, 2013).

2. DİL HAKLARININ NİTELİĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

Dil hakları, dille ilişkili olan davranış ve değerleri koruyan temel haklardır. Temel haklar söylemi, bu hakların, devletin anayasasında veya devleti bağlayan uluslararası bir antlaşmada yer almasını ifade etmektedir. Bu bağlamda dil hakları, bir devlette dil politikaları çerçevesinde, dillerin statülerini ve kullanılma biçimlerini düzenleyen yasalara bir sınırlama getirmektedir. Günümüzdeki gelişmelere bakıldığında, bireylerin sahip olduğu kabul edilen dil haklarına sadece ulusal nitelikli anayasalarda değil, aynı zamanda uluslararası hukukça düzenlenen küresel ve bölgesel düzeydeki belgelerde de rastlanmaktadır. Bu belgeler, bireylerin dil haklarını korumak amacıyla ulusal dil politikalarına sınırlamalar getirmektedir. Çünkü dil haklarının özünü bir kişinin kendi dilini ya da seçtiği dili kullanma hakkı oluşturmaktadır (Mancini & Witte, 2008).

Günümüzde dil haklarının açıkça azınlık dil haklarıyla ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü hâkim dil grubunun dil haklarıyla ilgili herhangi bir sorunu bulunmamaktadır. Onların sahip olduğu dil hakları ya yasal düzenlemelerle ya da pratik olarak zaten garanti altına alınmıştır. Bu nedenle yasalarla özel olarak tanınan dil hakları, dezavantajlı durumda bulunan grupların dillerini daha rahat kullanmalarını sağlamak amaçlıdır (Patten & Kymlicka, 2003).

²Lozan Antlaşması'nın 39. maddesine göre "(...) Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla (kamuya) açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır. Devletin resmi dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır." (m.40): "Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır", Lozan Antlaşması'nın 41. maddesi ise azınlıkların anadilinde eğitim hakkını ve eğitimde devlet desteğini öngören hükümlere yer vermektedir.

Azınlıkların haklarını korumak üzere şekillenen dil haklarının teorik temellerini ortaya çıkarmaya yönelik olarak genel itibarıyla iki bakış açısının bulunduğu görülmektedir. Bunların ilki dil haklarını *kamu yararı temelinde* ele alırken diğeri ise *normatif temelde* incelemektedir. Kamu yararı temelinde dil hakları incelendiğinde; dillerin yaşadığımız ekosistemin parçası olduğu ve bu nedenle tükenmesinin, yok olmasının engellenmesi gerektiğini savunan dili ekolojik bir değer olarak gören; her dilin estetik değere sahip olduğunu, bazı sanatların bazı dillerle bütünleştiğini ve bu değerleri kaybetmemek adına dillerin korunması gerektiğini savunan dili bir estetik değer olarak gören; dilsel çeşitliliğin doğaya ilişkin elde edilen ve edilecek bilimsel bilgiler bakımından çok önemli bir yeri olduğunu savunan dili epistemik kaynak olarak kabul eden görüşler olduğunu görmekteyiz (Orhan, 2017).

Dil hakları normatif temelde ele alındığında ise bireylerin seçimlerinin saygıya değer olması dolayısıyla, dilsel çeşitlilik içinden değerli gördükleri dili kullanmak ve gelecek nesillere devam ettirmek hakkına sahip oldukları anlayışı ile dilsel hakları insan hakları temelinde inceleyen hak temelli yaklaşımdır. Hak temelli yaklaşım, dilsel insan hakları ile dil hakları ayrımı yapmaktadır. Şöyle ki; dilsel insan hakları, insan haklarının dil ile birleştirilmesi anlamına gelmektedir ve insanların ihtiyaçlarını karşılayarak onurlu bir yaşam sürebilmesi için gerekli olan temel hakların dilsel boyutunu içeren kısmını ifade eder. Dil hakları ise, bireylerin, grupların ya da devletlerin ihlal etmemesi gereken temel dil haklarıdır. Dilsel insan hakkı olmayan birçok dil hakkı vardır. Örneğin, ceza yargılamasında suçlanan kişiye anladığı dilde suçlama sebeplerinin ve haklarının bildirilmesi, bir dil hakkı değil, dilsel bir insan hakkıdır. Yani, dilsel insan hakları, klasik insan haklarının dille ilgili olanlarıdır diyebiliriz. Bunlarda korunan hukuki yarar dilin kendi içkin değerine yönelik değildir. Örneğin ifade hürriyeti hakkı, kişilerin düşüncelerini paylaşabilmelerine yöneliktir, burada dil bir araçtır. Dil hakları ise genel kabul gören insan hakları kataloğunda yer alsın ya da almasın, kişinin kendi dili üzerinde sahip olması gereken tasarruf yetkisi ile bağlantılı haklardır. Örneğin, anadilde eğitim hakkı, dilsel/kültürel kimlik hakkı, dil temelli öz-yönetim hakkı gibi). Dil haklarından tam bir yararlanma ancak belirli bir dilin eşliğinde mümkün olabilmektedir.

‘Dil hakları’nın temel insan hakları olarak kabul edilmesi düşüncesinden hareketle dilsel insan hakları bağlamında Skutnabb-Kangas ve Phillipson, bireysel düzeyde şu üç ögeye vurgu yapmaktadır: 1) Ana dil ile olumlu bir şekilde özdeşleşme ve bu kimliğe başkaları tarafından saygı gösterilmesi hakkı 2) Ana dil aracılığıyla en azından temel eğitim alma hakkı ve resmi bağlamlarda kullanma hakkı 3) Devletin resmi dillerinden en az birini öğrenme hakkı. Kolektif düzeyde ise 1) Azınlıkların dillerini kullanma ve geliştirme hakkı 2) Azınlık dil okullarını sürdürme ve kontrol etme hakkı 3) Devlet düzeyinde kültür, eğitim, din ve sosyal ilişkiler gibi konularda garantili bir özerklik. Bu belirlemeler dünya üzerindeki insan hakları belgelerinin ve birçok ulus-devletin içsel düzenlemelerinin kapsamının çok ötesine uzanmaktadır (Benson, 1996). Henüz bu kapsamda düzenlemeler karşımıza gerek teorik ve gerekse pratik anlamda çıkmamaktadır. İnsanlık geliştikçe bu hakların kapsamı ve uygulanma biçimleri de değişmeye ve gelişmeye devam edecektir, en azından beklenti bu şekildedir. Dil haklarıyla ilgili tartışmalar tarih devam ettikçe sürececek gibi görünmektedir nitekim halen dil haklarının niteliksel ayrımıyla ilgili dahi uzlaşa sağlanabilmiş değildir. Bu doğrultuda dil hakları ile dilsel insan hakları ayrımına karşı çıkanlar da olmaktadır. Buna göre, ulusal azınlıkların ya da göçmenlerin dil hakları genel olarak uluslararası hukukun geniş ölçüde kabul ettiği, yerleşik temel insan haklarının ayrılmaz bir parçasıdır; tıpkı kadın ve çocuk haklarında olduğu gibi (Varennnes, 2000).

3.ULUS-DEVLET’İN 21. YÜZYILDAKİ GÖRÜNÜMÜ VE DİL HAKLARI TALEPLERİ BAKIMINDAN YAPAY ZEKA İLİŞKİSİ

Küreselleşme, çok kültürlülük ve teknolojik dönüşüm gibi dinamiklerle 19. ve 20. yy’daki ulus devlet yapısı önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. Ulus devlet sınırlarını giderek daha çok geçirgen hale getiren küreselleşme, ekonomik entegrasyon, çok uluslu şirketlerin yükselişi ve uluslararası ticaretin sahip olduğu etki alanı nedeniyle devletlerin ekonomi politikaları üzerindeki kontrolü giderek zayıflamaktadır. Ayrıca iklim değişikliği, pandemi ve göç gibi küresel sorunların

son yıllarda giderek artması ulus devletlerin tek başına hareket etme kapasitesini giderek sınırlandırmıştır.

Ulus devlet yapısını zayıflatan tüm bu gelişmelerle birlikte halen ulus devletler kendi sınırları içinde egemen otoriteyi korumaktadırlar. Vatandaşlık statüsü halen ulus devletin sunduğu bir statü olarak küresel düzeyde yaşanan göç dalgalarına rağmen etkinlik alanını korumaktadır. Nitekim son yıllarda dünyada yaşanan savaşlar nedeniyle ciddi bir problem haline gelen göçmen sorunu, ulus devlet yapısının ve vatandaşlık kavramının yeniden önem kazanmasını da tetiklemiştir. Bu doğrultuda ulusal güvenliği sağlamak için göçmen karşıtlığı gibi tutumlarla yeniden nükseden ulusal kimlik vurgusu popülist milliyetçi hareketlerin hızla artmasına neden olmaktadır.

Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılma kararı ulus devlet yapısını yeniden güçlendiren önemli olaylardan biridir. Brexit, supranasyonal yapıların en öne çıkanı olan Avrupa Birliği'nin sınır ötesi serbest dolaşım, ticaret ve düzenleme konusundaki etkilerine karşı bir tepki olarak Birleşik Krallık halkının ulusal egemenliğe dönüşüne yönelik bir tercihi olarak karşımıza çıkmaktadır (Duke, 2018). Amerika Devlet Başkanı Trump'ın ilk görev süresi olan 2016-2020 döneminde benimsediği "America First" politikası da ulus devlet yapısını yeniden güçlendiren milliyetçi bir hareket olarak önem arz etmektedir. ABD'deki uluslararası ticaret anlaşmalarını yeniden müzakere süreçleri, göç politikalarını sıkılaştırarak ülkeye giriş ve çıkışlar üzerindeki kontrolü artırması gibi birçok politika ulus devlet kimliğini yeniden güçlendirmeye yöneliktir (Olaniyi, 2019). 2025 itibarıyla ikinci görev dönemi başlayan Trump'ın göreve gelir gelmez, çeşitli göçmenlerin sınır dışı edilmesi yönündeki kararı ile ABD'nin Dünya Sağlık Örgütü'nden ayrılma kararı alması aynı politikayı devam ettirme niyetinin bir göstergesidir. Benzer şekilde Çin'in kendi ulusal çıkarlarını koruma adına teknoloji geliştirme, dijital altyapı ve küresel ticaret politikalarında güçlü bir otorite haline gelişi, yapay zekâ destekli gözetime dayanan sosyal kontrol mekanizmalarını devreye sokması gibi uygulamalar ulus devlet yapısını yeniden güçlendiren önemli gelişmeler olarak yakın ve uzak gelecekte bizleri nasıl bir yaşamın beklediğine dair merak uyandırmaktadır (Topcu, 2020).

Elbette tüm bu merakın büyük bir kısmı yapay zekâ teknolojisinin son yıllarda gösterdiği devasa boyutlardaki ilerlemeyle yakından ilişkilidir. İnsan zekasının taklit edilmesi suretiyle şekillenen yapay zekâ insan öğrenme biçiminin makineler üzerinde modellenmesiyle ilişkilidir. Yapay zekâ sistemlerinin geliştirilmesi yakın bir geçmişe dayanmasına karşın çok kısa sürede insanlığın yüzyıllardır sahip olduğu birçok soruna kolaylaştırıcı çözümler sunan bir mekanizma haline almıştır (Coşkun & Gülleroğlu, 2021). Yapay zekanın insan hayatına olumlu ve olumsuz birçok etkisi bulunmakla beraber azınlık grupların dil haklarına yönelik taleplerinin yapay zekâ desteğiyle şimdiye değin hiç mümkün olmadığı kadar geniş bir kapasite ile karşılanabileceğinin imkânı üzerinde durulması gerekmektedir. Bununla birlikte yapay zekanın dil haklarıyla ilgili süreç bakımından olumsuz durumlara yol açabileceğinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu bağlamda yapay zekâ ve dil hakları ilişkisi olası olumlu ve olumsuz boyutları bakımından ele alınması gereken önemli konular arasında yer almaktadır.

3.1.Yapay Zekanın Dil Haklarına Katkıları ile Verebileceği Zararlar

Unesco'ya göre dünya genelinde 2500'den fazla dil yok olma tehlikesi altındadır (Unesco 2010). Yapay zekâ uygulamalarıyla bu dillerin belgelenme, arşivlenme ve öğretilmesi suretiyle yeniden canlandırılması mümkün olabilecektir. NLP adı verilen doğal dil işleme teknolojileri, sesli konuşmaları metne döken ve yazılı metinlerin anlamına ulaşmaya çalışan araştırma konularından olup risk altındaki azınlık dillerinin ortadan kalkmasını engelleyebilecek özellikler sunmaktadır (Adalı, 2016). Google'ın 2012'de başlattığı 'Tehlike Altındaki Diller Girişimi' üzerine aktif ettiği web sitesi, dilleri kurtarmak için dünya çapında bir iş birliğini organize etmek amacıyla faaliyet göstermektedir.

Yapay zekanın dil hakları bağlamında sunduğu belki de en önemli özellik yapay zekâ destekli çeviri sistemlerinin varlığıdır. Farklı diller konuşan insanların günümüze değin en büyük sorunlarından biri olan iletişim problemi, ulus devletlerin tek dil politikası gibi söylemlerinin

altını dolduran önemli nedenlerden biri olarak bilinegelmektedir. Ülkelerde çoğunluğun konuştuğu dilin resmîyete sahip oluşu gerek gündelik gerek kurumsal hayatta kişiler arası iletişimi kolaylaştırdığı için tercih edilmektedir. Bu nedenle yapay zekanın otomatik çeviri teknolojisiyle farklı dillerde konuşan kişilerin eş zamanlı çeviri sayesinde birbirleriyle iletişim kuracak hale gelmeleri ulus devletlerin dil haklarına bakış açısını yeniden gözden geçirmelerini gerektirecek bir yenilik olarak karşımızda durmaktadır.

Her ne kadar mevcut teknolojide konuşma ile tamamen eş zamanlı bir çeviri sistemi henüz mümkün değilse de gerek eş zamanlı çeviri kulaklıkları, gerekse Neuralink şirketi tarafından yürütülen çalışmalarla yapay zeka ve insan arasındaki etkileşimin insan bedeninin içine de taşınacak olmasının yakın bir gelecekte mümkün hale geleceğinin öngörülmesi gibi durumlar, yakın gelecekte farklı dilleri konuşan kişilerin hiçbir sorun yaşamadan direkt iletişim sağlayabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Bu gelişim potansiyeline rağmen burada dikkat çeken unsur yapay zekâ teknolojisi sahiplerinin azınlık dil haklarını gözetememesi ve bu çeşitliliği koruyan bir tutum içinde davranıp davranmayacaklarının belirsizliğini korumasıdır. Google gibi büyük bir şirketin azınlık dillerini kendi çeviri programına dahil etmiş olması bu yönde olumlu bir gelişme olarak kabul edilebilmektedir. Çevrimiçi dil öğrenme platformları ile kültürel içerik öneri algoritmalarının kurgulanması gibi yenilikler de yapay zekâ ile azınlık dillerinin canlı tutulması, desteklenmesi bu sayede kültürel çeşitliliğin sürdürülmesi sürecine olumlu katkı yapılabilecek bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapay zekanın dil hakları bakımından risk yaratabilecek özellikleri dikkate alındığında öncelikle yapay zekanın büyük küme verileriyle işleyen bir mekanizmaya dayanıyor olması önem arz etmektedir. Bu özelliği nedeniyle azınlık dillerinin veri kümelerinde yeterince temsil edilememesi durumu ortaya çıkabilecektir. Kültürel homojenleşme olarak adlandırılan bu durum dilsel eşitsizliği öncekinden daha da çok artırarak yalnızca yaygın olarak kullanılan dillerin yapay zekâ sistemlerinde geliştirilmesine neden olabilecektir (Hovy & Spruit, 2016). Dolayısıyla ulus devletlerin inşa sürecinde bazı dilleri prestijli olarak tanıtmak suretiyle öne çıkaran yöneticilerin gayesinin günümüzde yapay zekâ sayesinde pratiğe dökülme ihtimali önemli bir risk faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum beraberinde azınlık gruplarının yeni dünya düzenine uyum sağlayabilmek adına giderek kendi dillerinden ve kültürel bağlamlarından uzaklaşmak zorunda kalmasını getirecektir. Hem de bu durumdaki kopuş herhangi bir siyasi otoritenin baskısıyla değil değişen dünya düzeninin iç dinamiklerinden kaynaklanacağı için bu kopuşun dil hakları, azınlık hakları ve çok kültürlülük üzerinde birçok dezavantajlı durum yaratmasına kapı aralaması kaçınılmaz görünmektedir. Bu belirli diller ve kültürler üzerinde olması beklenen yoğunlaşmanın büyük teknoloji şirketleri tarafından ticari çıkarlar doğrultusunda domine edilerek “*dijital kolonizasyon*” şeklinde adlandırılabilir bir duruma neden olma potansiyeli de bir diğer risk unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası şirketler tarafından geliştirilen yapay zekâ teknolojisinin emperyalizmin evrim sürecinin bir sonraki aşaması olarak görülen ve bir ulus ya da ülke üzerinde siyasi, ekonomik ve toplumsal hakimiyet kurmak için dijital teknolojinin kullanılması anlamına gelen dijital kolonyalizm bu bağlamda yalnızca dil hakları değil bir bütün olarak insan hakları üzerinde büyük bir tehlike barındırmaktadır (Kwet, 2021).

Yapay zekanın veri setlerinin dünya üzerindeki azınlıklara yönelik yerleşik bulunan önyargıları içermesi ya da bu türden verilerin kasıtlı olarak yüklenmesi, azınlık kültürlerine ve dillerine yönelik algoritmik önyargılar ve ayrımcılığın doğmasına neden olabilir. Bu tehlikenin önüne geçmek içinse yapılması gereken azınlık dilleri ve kültürlerini olabildiğince geniş şekilde temsil etmeye yönelik kapsamlı veri setleri hazırlamaktır. Yapay zekanın her kültüre karşı eşit mesafede durabilmesi ancak bu şekilde sağlanabilecektir. Bu sistemin işlerliğini sağlamak içinse ulusal, uluslararası ve uluslararası yapılar da halihazırda kabul edilmiş olan azınlık dil haklarının kullanımını ve çokkültürlülüğü desteklemeye yönelik politikaların daha da etkin biçimde kullanılarak bu alandaki veri üretiminin artırılması gerekmektedir.

Tüm bu olası fayda ve risklerin mevcudiyet kazanması yapay zekanın nasıl bir etik zemin üzerine inşa edileceğiyle yakından ilişkili bir konudur. İnsanlık tarihini bireylerin, grupların ve toplumların haklarını savunmak ve korumak için verdiği mücadeleler bütünü olarak okuduğumuz

takdirde zorlu şartlar altında kazanılmış hakların korunması ve sürdürülmesi her birimizin üzerindeki büyük bir sorumluluktur. Yapay zekâ teknolojileri ise kısa sürede hayatın birçok alanında devrim yaratacak gelişmelerle henüz tamamlanmamış olması dolayısıyla tam olarak kavrayamadığımız birçok yenilikle karşımızda durmaktadır. Bu yenilik durumu, içinde birçok problemi de taşımaktadır. Yapay zekanın hukuki alt yapısı, etik ilkelere uyumunun sağlanması, haksız fiillere neden olması durumunda sorumluluğun biçimi ve kapsamının nasıl belirleneceği gibi birçok yeni durum belirsizliğini korumaktadır. Bu belirsizliklerin insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi kazanılmış avantajların kaybına yol açmaması için hukuk sistemlerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Uluslararası düzeyde bağlayıcı bir yapay zeka düzenleme ve denetleme sisteminin oluşturulması, yapay zeka uygulamalarının adalet, ayrımcılık yasağı, mahremiyet gibi temel insan haklarını ihlalinin önüne geçecek şekilde yürütülmesi, yapay zekanın karar alma sürecine etki eden faktörlerin tam bir şeffaflık içinde bilinmesi ve hatalı alınan kararların sorumluluk çerçevesinin açığa yer bırakmayacak şekilde belirlenmesi, insanların eşitliğine, insan haklarının korunmasına ve kültürel farklılıkların yaşatılmasına odaklanmış yasa ve standartların belirlenmesi suretiyle yapay zekanın algoritmik önyargılara göre hareket etmesinin önüne geçilmesi, tüm bu süreçleri içeren bilgi paketlerinin kamunun her alanına öğretilmesini içeren eğitim ve farkındalık çalışmalarının tertip edilmesi gibi birçok yeni tedbir ve düzenlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu düzenlemeler uygulanmadığı ya da eksik bırakıldığı takdirde yapay zekâ gibi büyük bir gücü elinde bulunduranların siyaset ve hukuk alanından uzak ticari kişilikler olduğu da düşünülürse yaşanabilecek olumsuzluklar öngörülerimizin ötesine de geçebilecektir.

Yapay zekâ ile ilgili tehlikenin farkında olan ulusal ve uluslararası düzeyde yetkili kurumlar çeşitli düzenlemelerde bulunmaktadırlar. 2018’de Avrupa Konseyi’nce hazırlanan “Güvenilir Yapay Zeka Sistemleri İçin Etik İlkeler Rehberi”, yine 2018 tarihli “Yapay Zekanın Gelişiminde Sorumluluk İçin Montreal Deklarasyonu”, 2019’da düzenlenen “Oyun Değiştiricinin Yönetilmesi- Yapay Zeka Geliştirmenin İnsan Hakları, Demokrasi Ve Hukukun Üstünlüğü Zerindeki Etkileri Konferansı”, 2019 tarihli OECD ülkelerince kabul edilen ve akabinde G20 ülkelerince de onaylanan “Yapay Zeka Konseyi Tavsiyesi” ve 2021 tarihli “Avrupa Birliği Yapay Zeka Tüzüğü Teklifi” ile yapay zekaya yönelik kanuni tedbirlerin alınma süreci hız kazanmıştır. İlgili teklifte yapay zekanın temel haklar bakımından açık bir tehdit olarak kabul edilmesi, eğitim, sağlık, yargılama, kolluk hizmetleri ve daha birçok alanda yapay zekâ kullanımının yüksek risk barındırdığının belirtilmesi ve bu nedenle yapay zekâ sistemlerinin piyasaya sürülmeden önce ciddi denetlemelere tabi tutularak bu yükümlülükleri yerine getirenlere üretim izni verilmesi gibi birçok yaptırım önerisi barındırmaktadır (Singil, 2022).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dil hakları, ulus devletlerin temel kimlik unsurlarından biri olarak tarih boyunca siyasi bir araç haline gelmiştir. 19. yüzyıldan itibaren Avrupa’da ulus devletlerin güçlenmesiyle birlikte tek bir dilin resmi dil olarak kabul edilmesi, azınlık dillerinin ihmal edilmesine veya dışlanmasına yol açmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise dil hakları, insan hakları bağlamında yerel ve uluslararası düzeyde ciddi şekilde ele alınmış ve uluslararası sözleşmelerle korunmaya başlanmıştır. 1948’deki İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nden itibaren bireylerin anadilde eğitim, kültürel ifade ve dil kullanımı gibi hakları vurgulanmıştır. Avrupa Konseyi’nin “Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı” gibi belgeler, dilsel çeşitliliğin korunması adına önemli kazanımlar sağlamıştır. Ancak, birçok ulus devlette bu hakların uygulanması halen ya eksik kalmış ya da tamamen göz ardı edilmiştir. Ulus devletlerin küreselleşme nedeniyle sınırlarının giderek belirsiz bir hal aldığı dönem, azınlık dil hakları ve çok kültürlülüğün yerleşmesi bakımından destekleyici bir ortam hazırlamış olsa da gerek dünya çapında yaşanan savaşların neden olduğu tek yönlü göçler, gerek pandemi gibi süreçlerde uluslararası organizasyonların yetersiz kalışı gerekse ekonomik koşullar, ulus devleti yeniden güçlendiren sebepler olmuştur.

Ulus devlet yapısının yeniden güç kazandığı 21. yy’da bu kez devreye yapay zekâ sistemleri önemli bir paradigma değişikliğine neden olma potansiyeliyle girmiştir. Yaşamın hemen her alanını kapsayacak genişlikte özellikler taşımasıyla yapay zekâ bugüne kadar insanoğlu için zorlu ve hatta

imkânsız görülen birçok durumu kolaylaştırıcı etkisiyle hayatlarımıza çıkmamak üzere girmiş gibi görünmektedir. Yapay zekanın bu kuşatıcı özelliği her ne kadar genel itibarıyla olumlu bir tavırla karşılsa da bu sistemlerin yaratılma ve piyasaya sürülme biçimleri geleceğimizi doğrudan şekillendirme potansiyeli taşıması nedeniyle büyük önem arz etmektedir. Yapay zekanın insanın karşılaştığı sorunlara destek ve çözüm odaklı yaklaşması durumunda kâğıt üzerinde kalan birçok insan hakkı pratikte uygulama alanı bularak demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi başat kavramların layıkıyla uygulandığı daha yaşanılabilir bir dünyayı mümkün kılacaktır.

Böyle bir yönelim dahilinde insan haklarının bütünsel bir parçası olan dil hakları da yapay zekâ uygulamaları ile birçok olumlu gelişme gösterebilecektir. Teknolojideki gelişmeler, dil hakları ve kültürel mirasın korunması için önemli fırsatlar sunmaktadır. Azınlık dillerinin belgelenmesi, dijital ortamlarda arşivlenmesi ve bu suretle gelecek nesillere aktarılabilmesi, kaybolmaya yüz tutmuş birçok dilin canlı kalmasını sağlayabilecektir. Çeviri programları sayesinde gerek farklı dilleri konuşan insanların iletişim kurabilmesi, gerekse azınlık dillerinin ulus devlet yapısı içinde ve hatta küresel boyutta kendisine eskisinden daha büyük bir alan açılması mümkün kılınabilecektir. Dil öğrenim platformları ve NLP gibi teknolojiler sayesinde azınlık dillerinin gündelik hayatta konuşulması mümkün hale getirilerek kültürel miras çeşitliliği hem korunacak hem canlılığı sağlanabilecektir. Ancak, bu teknolojilerin kapsayıcı, şeffaf ve adil bir şekilde geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu olumlu ihtimallerle birlikte, yapay zekanın yanlış yönlendirilmesi veya ihmalkâr kullanımının, dil hakları ve insan hakları üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabileceği göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Dilsel homojenleşme, dijital kolonyalizm, algoritmik önyargılar gibi birçok tehlike dil ve azınlık haklarına dair kazanımların kaybına yol açma tehlikesi taşımaktadır. Ulus devletlere ve uluslararası organizasyonlara düşen görev bu tehlikelerin önceden farkına vararak yapay zekâ sistemlerinin üretim, programlanma, piyasaya sürülme ve kullanımlarından doğacak sorunların her birini kapsayan hukuki düzenlemeler ile bu oluşumu olabildiğince kontrol altında tutabilmektir. Son olarak insanlık, teknolojiyi hem etik hem de insan hakları perspektifinden ele alarak çok dilli ve çeşitli bir gelecek inşa etme fırsatına sahiptir.

KAYNAKÇA

- Adalı, E., (2012), Doğal Dil İşleme (NLP), Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi, 5(2), 1-19.
- Ak, H., Sönmez İ. (2014), "Milliyetçilik, Anadille Eğitim ve AİHM Kararları, *Sobider Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 35-51.
- Aksoy, N., D., Arslantaş, H., A., (2010), Ulus, Ulusçuluk ve Ulus-Devlet, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 28(Güz), 31-39.
- Aktürk, Ş. (2006), "Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri Etnik Rejimler", *Doğu-Batı Dergisi*, 9(38), 23-56.
- Anderson, B., (1991), *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev. İskender Savaşır), İstanbul, Metis Yayınları.
- Baumann, G., (2006), *Çokkültürlülük Bilmecesi: Ulusal, Etnik Ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*, Ankara, Dost yayınevi.
- Benson, P., 1996, Language Rights Reviews, "Tove Skutnabb Kangas and Robbert Phillipson, Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination", *Hong Kong Journal of Applied Linguistics*, 1, 149-162.
- Coşkun, F., Gülleroğlu, H., D., (2021), "Yapay Zekanın Tarih İçindeki Gelişimi ve Eğitimde Kullanılması", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2021, 54(3), 947-966.
- Coşkun, V., Derince, M.Ş., & Uçarlar, N. (2010), *Dil Yarası: Türkiye'de Eğitimde Anadilin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri*, Diyarbakır, Disa Yayınları.

- Duke, B., (2018), "A Catharsis of The United Kingdom's Political and Economic Landscape: Post Brexit", *Marmara Journal of European Studies*, 26(1), 2018, 143-169.
- Eraydın Virtanen, Ö. (2002), "Dil Politikalarına Bütüncül Bir Yaklaşım: Orta Asya'da Dil Politikaları", *Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
- Eraydın Virtanen, Ö. (2003), "Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri", içinde: *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, (Ed. Ebru Uzpeder), İstanbul, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını.
- Erdoğan, M., (1999), Milliyetçilik İdeolojisine Dair, *Liberal Düşünce*, 15(Yaz), 89-98.
- Erkan, E., (2003), *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, (Ed. Ebru Uzpeder), İstanbul, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını.
- Erözden, O., (1997), *Ulus-Devlet*, Ankara, Dost Yayınevi.
- Ezgi, T., Işık, N., (2003), "Ulus, Ulus-Devlet, Ulusal-Devlet", <http://www.yenimakale.com/ulus-ulus-devlet-ulusal-devlet.html>.
- Gellner, E., (2008), *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul, Hil Yayınevi.
- Grin, F., (1995), "Economics of Foreign Language Competence", *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 16(3), 227-231.
- Heywood, A., (2015), *Siyaset*, Ankara, Adres Yayınları.
- İrem, N., (2006-2007), "Aydınlanma ve Sınırlılık Siyaseti Olarak Ulus Devlet Modernliği", *Doğu Batı Dergileri*, 39, 157-179.
- Koçak, M. (2013), *Çok Kültürlülük Açısından Dil Hakları*, Ankara, Liberte Yayınları.
- Kwet, M., (2021), *Dijital Kolonyalizm: Amerikan Emperyalizminin Evrimi*, (Çev. Eda Sezgin), <https://www.e-skop.com/skopyazar/michael-kwet/159800>.
- Mancini, S., Witte, B., (2008), "Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective", (Ed. Francesco Francioni and Martin Scheinin), *Cultural Human Rights* içinde (247-284), Boston, Martinus Nijhoff Publishers.
- Olaniyi, E., (2019), "The Effects of US-China Trade War and Trumponomics", *School of Management and Social Sciences*, Pan Atlantic University, 47-55.
- Orhan, S., 2017, "Dil Politikaları ve Dil Hakları Üzerine Teorik Çerçeve", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2), 331-362.
- Patten A., Kymlicka, W., (2003), "Introduction Language Rights and Political Theory: Context, Issues, and Approaches", içinde *Language Rights and Political Theory*, (Ed. Will Kymlicka-Alan Patten), NewYork, Oxford University Press.
- Patten, A., Kymlicka, W., (2003), *Language Rights and Political Theory*, Newyork, Oxford University Press.
- Saussure, F. (1976), *Genel Bilim Dersleri 1*. (Çev. Berke Vardar), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Singil, N., (2022), "Yapay Zekâ ve İnsan Hakları", *Public and Private International Law Bulletin*, 42(1), 121-158.
- Smith, D., A., (1999), *Milli Kimlik*, (Çev. B. Sina Şener), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Spolsky, B., (2004), *Language Policy: Key Topics in Sociolinguistics*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Spruit, H., Hovy, D., (2016), *The Social Impact of Natural Language Processing*, *Proceedings of the Association of Computational Linguistics*, 2, 591-598.

- Topcu, N., (2020), Orwell'ın 1984'ü Çin'de Gerçek Mi Oluyor? Sosyal Kredi Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 684-695.
- Uygur, N. (1996), *Kültür Kuramı*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Varennnes, F., (2008), *İnsan Haklarının Ayrılmaz Parçası Olarak Dil Hakları*, (Çev. Zeri İnanc) <http://www.academia.edu/29809478> .
- Varennnes, F., (1997), "To Speak or Not to Speak", Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, <https://www.cilevics.eu/minelres/un/devaren1.htm> .
- Vieyetz, R., J., (2001), "The Protection of Linguistic Minorities: A Historical Approach", *International Journal on Multicultural Societies*, 3(1), 5-14.
- Wright, S., (2001), "Language and Power: Background to the Debate on Linguistic Rights", *International Journal of Multicultural Studies*, 3(1), 44-54.

* * * * *

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş arasında bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir. Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder.

Katkı Oranı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.